

В. Д. Воднік, кандидат філософських наук, доцент

ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ: ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ (ЗА ДАНИМИ ДОСЛІДЖЕННЯ У М. ХАРКОВІ)

Висвітлено соціальні характеристики неповнолітніх злочинців, причини їх злочинної поведінки. Значну увагу приділено чинникам, що впливають на вчинення злочинів: неблагополучна сім'я, недоліки навчально-виховного процесу, проблема вживання неповнолітніми алкоголю, наркотичних речовин. Зазначені деякі напрями запобігання злочинності неповнолітніх.

Ключові слова: *неповнолітній, злочинність, сім'я, бездоглядність, освіта, правова освіта, дозвілля, опитування, аналіз документів, спостереження, профілактика.*

Актуальність і стан наукового розроблення проблеми. Радикальні перетворення в політичних, соціальних, економічних умовах і в суспільній свідомості громадян України, які привнесли в суспільне життя чимало позитивного, призвели водночас до загострення суперечностей у молодіжному середовищі. Уміння їх вичленовувати, розуміти причини і взаємопов'язаність, передбачати шляхи їх розв'язання в інтересах молоді на державному (у загальній і молодіжній політиці держави), фаховому (зусиллями спеціалістів) та індивідуальному рівнях (зусиллями самих молодих людей) значною мірою могло б поліпшити становище молоді в країні й можливості для її життєвого самовизначення, інтелектуального, морального й фізичного розвитку, реалізації творчого потенціалу в інтересах як власних, так і України.

Історичний розвиток суспільства значною мірою залежить від того, наскільки використовується такий дієвий чинник суспільно-політичного функціонування, як молодь. По-перше, це визначається тією значною часткою, яку посідають молоді люди в структурі населення кожної країни. По-друге, за всіх часів й у всіх народів молодь була в авангарді громадських рухів, своєрідним каталізатором і рушієм суспільних перетворень.

Однією з найгостріших проблем сучасності, що впливає по суті на всі сторони громадського життя й, зокрема, створює безпосередню загрозу проведенню економічних і політичних перетворень, фактором соціальної дестабілізації в нашому суспільстві, є стійке зростання злочинності. Численні дослідження показали, що переважна більшість правопорушників стає на злочинний шлях саме в неповнолітньому віці. Викорінення причин цього значною мірою сприятиме ліквідації злочинів, учинюваних не лише неповнолітніми, але й дорослими.

Явище злочинності неповнолітніх незалежно від тривалості його перебігу передбачає певну послідовність у дослідженні її генезису — визначення передумов виникнення злочину; аналіз появи його окремих елементів, їхнє інтегрування; виявлення його внутрішнього механізму.

Вивчення природи, причин, наслідків, тенденцій даного соціального явища має як наукове, так і практичне значення. Воно має бути основою для вдосконалювання соціальних відносин та інститутів громадянського суспільства, соціальних норм і практики їх застосування, для зміцнення системи соціального контролю, послідовної реалізації заходів морального і правового виховання, соціальної профілактики і відповідальності. Усі вони спрямовані на те, щоб забезпечити максимальний захист особистості, задоволення інтересів громадян, демократизацію і гуманізацію нашого суспільства.

Загальнотеоретичні аспекти порушеної проблеми висвітлювались у працях таких учених, як Ю. Антонян, І. Васильківська, В. Голіна, І. Даньшин, І. Двойменний, А. Долгова, В. Єрмаков, В. Кудрявцев, Г. Мінковський,

І. Рущенко, І. Топольскова, Н. Яковлева та ін. У центрі уваги їх публікацій — характеристика особистості неповнолітніх злочинців, причин їх злочинної поведінки й заходів її запобігання.

Метою статті є аналіз причин злочинної поведінки неповнолітніх і розробка пропозицій щодо її запобігання.

Виклад основного матеріалу. Вивчення даної проблеми базувалось на результатах дослідження, яке проводилось протягом п'яти років у Харкові з використанням традиційних методів одержання інформації:

1) аналізу документів: а) матеріалів архівних кримінальних справ (близько 300), статистичних даних Департаменту інформаційних технологій МВС України за п'ять років; б) особових справ засуджених неповнолітніх (близько 100), які перебувають у Курязькій колонії;

2) опитування: а) неповнолітніх, які вчать у спецшколі (близько 40); засуджених Курязької колонії (близько 350); б) працівників правоохоронних органів, підприємств, громадських організацій, служб у справах неповнолітніх; в) учнів (близько 300) і викладачів середніх загальноосвітніх шкіл, коледжів, ліцеїв і центрів професійно-технічної освіти (близько 100). Це дозволило порівняти відповіді підлітків, які вчинили злочин, і тих, які становили так звану контрольну групу. Якщо сприятливі соціальні умови розвитку правильно формують особистість, і формування, яке широко визначає її поведінку, є стійким, то несприятливі, мабуть, ті ж можливості, але вже щодо негативного впливу. Численні соціологічні та кримінологічні дослідження умов життя і виховання таких осіб показали, що ці умови, як правило, різко відрізняються від тих, у яких жили й розвивалися неповнолітні з контрольної групи;

3) спостереження за проведенням підлітками вільного часу, поведінкою у громадських місцях.

Аналіз отриманої інформації дозволив виявити деякі причини злочинної поведінки неповнолітніх. На думку науковців, викладачів, працівників різних установ, які мають справу з неповнолітніми (кримінальна міліція у справах неповнолітніх, спеціальні установи для неповнолітніх тощо), основною причиною злочинності неповнолітніх є несприятлива обстановка в сім'ї та її негативний вплив.

Сім'я, згідно з її природою, притаманна первісна і до того ж вельми тривала функція виховання дітей. Вона має оптимальні можливості для постійного й інтенсивного спілкування дітей із дорослими; є носієм невідтвореного в будь-яких інших обставинах емоційно-психологічного мікроклімату, заснованого на неповторній близькості вихователів і вихованця; спрямовує розвиток спілкування дітей в усіх сферах родинних, сусідських, навчальних, дозвілля, трудових контактів і відносин; дає дітям уроки взаємин статей

і майбутнього сімейного життя; формує ставлення до навчальної і трудової діяльності, вимогам відповідальності перед суспільством, взаємодопомоги; визначає ставлення до світоглядних, ідеологічних, моральних, правових цінностей суспільства; формує характер, соціальний зміст, рівень самооцінки і самокритичності; здійснює «тренаж» і керівництво у виконанні загальногромадянських, навчальних і трудових обов'язків; моделює структуру і зміст дозвілля; забезпечує контроль за дітьми і підлітками як членами суспільства, що перебувають у стадії інтенсивного розвитку і не опанували ще повною мірою навички самостійних рішень.

Можна зазначити, що останніми роками умови виховання в цілому і сімейного, зокрема, змінилися, стали більш складними, і відповідно змінюються його форми, методи, пріоритети. Але сутність і значення сімейного виховання залишаються колишніми.

Виховний потенціал родини являє собою комплекс умов і засобів, які в сукупності визначають її педагогічні можливості. Найважливішими в цьому комплексі є матеріальні і побутові умови, чисельність, структура, духовно-моральна, емоційно-психологічна і трудова атмосфера сім'ї; життєвий і професійний досвід батьків; організація дозвілля родини, сімейні традиції; система і характер внутрішньосімейного спілкування; рівень освіти і педагогічної культури дорослих членів (насамперед матері і батька), розподіл між ними виховних обов'язків тощо.

Особливий і досить важливий компонент – специфіка самого процесу сімейного виховання. Говорячи про сімейне виховання, необхідно насамперед відзначити його безперервність, тривалість, різнобічність. У цьому з родиною не може зрівнятися жоден інший виховний суспільний інститут.

Недоліки і порушення в сімейному вихованні є основним джерелом формування тих перекручень особистості підлітка, які зумовлюють вчинення злочину. Вони спричиняють до 80% випадків протиправної поведінки неповнолітніх. При цьому слід мати на увазі, що і вплив інших джерел кримінального «зараження» неповнолітніх значною мірою стимулюється позицією сім'ї.

Умови, що на сьогодні склалися, призвели до такого соціального явища, як безпритульність і бездоглядність дітей. Діти, що залишені батьками або самі залишили сім'ю, в якій не створено нормальних умов для життя та повноцінного розвитку, займаються бродяжництвом, жебракуванням, крадіжками, систематично вживають алкогольні напої, токсичні і наркотичні речовини та часто стають жертвами сексуальних злочинів, залучаються дорослими до протиправної діяльності. Життя і здоров'я таких дітей постійно перебуває під загрозою, а збільшення їх чисельності також становить певну загрозу для суспільства [1].

Сімейне неблагополуччя — поняття комплексне, що має ряд ознак, зокрема: а) порушення структури сім'ї (неповні сім'ї); б) занепад моральної позиції її членів; в) недоліки і перекрученість педагогічних знань батьків, відсутність у них навичок виховання дітей і т. ін.

Останнім часом до кількості ознак сімейного неблагополуччя соціологи, психологи, юристи починають включати порушення емоційно-психологічної спільності родини. Для сімей учнів з контрольної групи не дуже характерним є спільне читання й обговорення книг, газет, художньої літератури, спільне прослуховування музичних творів (понад 52% відповідей), спільний відпочинок (відвідування кінотеатрів, театрів, прогулянки) (близько 43%). Нерідко це відіграє «допоміжну» роль, тому що пов'язано із занепадом моральної позиції батьків, що прямо може породжувати протиправну поведінку дітей. Разом з тим порушення емоційно-психологічної спільності, як уявляється, може відігравати і самостійну роль криміногенно значущого чинника. Відсутність цієї спільності спричиняє втрату родиною властивостей колективу. Вона нерідко призводить до зниження виховного впливу сім'ї на підлітка. Соціальні психологи відзначають, що атмосфера щиросердечної прихильності, близькості, довіри і любові зумовлює інтенсивність, міцність, глибину засвоєння дитиною (у процесі наслідування і співпереживання) моральних позицій батьків, їхніх ціннісних орієнтацій у сфері моралі. В атмосфері взаєморозуміння дитина краще сприймає свідомі настанови і вимоги батьків. Порушення емоційно-психологічної спільності, конфліктність родини можуть вплинути на психічне здоров'я дітей.

Як уже зазначалося, **неповнота сім'ї** — важлива демографічна характеристика, яка має кримінологічне значення. За результатами вивчення архівних кримінальних справ щодо неповнолітніх, які вчинили злочини, 36,8% зростали і виховувалися в неповних сім'ях, серед підлітків контрольної групи — 26,4%; опитаних вихованців Курязької колонії — близько 60%.

Слід зазначити, що ототожнювати неповну родину з неблагополучною — кривдно для її членів і, власне кажучи, не завжди правильно. Звичайно, така сім'я має певні обмеження щодо можливостей контролю за поведінкою, проведенням вільного часу, зв'язками дітей. Виникають також труднощі, пов'язані з однобічним (переважно з жіночим) вихованням, оскільки у переважній частині неповних родин діти залишаються з матір'ю. Але вони переборні за умови правильної педагогічної позиції дорослих і необхідної соціальної допомоги. Слід підкреслити, що у дітей з таких сімей у більшості випадків раніше формується почуття відповідальності, вони швидше дорослішають. Більше того, збереження повної структури в родинах, де один із батьків (як правило, батько) перетворився на джерело антигромадського

впливу на підлітків, є незрівнянно згубнішим для виховного процесу в сім'ї, ніж розлучення заради відновлення нормальної виховної атмосфери.

Неповна родина небезпечна тим, що спричиняє бездоглядність, відсутність колективного впливу та ін. Зазвичай бездоглядність визначається як ослаблення або відсутність спостереження за поведінкою й заняттями неповнолітніх та виховного впливу на них з боку батьків (осіб, які їх замінюють). Бездоглядність — процес двосторонній. Для неї характерна також зростаюча відчуженість самих підлітків від родини і навчального (трудового) колективу та водночас байдужність останніх до виявів особистісної деформації дітей, що підсилюються, і джерел негативного впливу на них.

Бездоглядність — постійний супутник злочинів неповнолітніх, одна з умов, що сприяють їхньому вчиненню. Про це переконливо свідчать матеріали слідчої і судової практики та результати наукових досліджень. Тісний зв'язок бездоглядності зі злочинністю цілком з'ясований. За даними дослідження, 25,4% неповнолітніх учинили злочин з 20 до 24 години, 11,9% — з 0 до 4-ї години. Як одна з умов учинення злочину визначається слабкий контроль за підлітками (61,6%) (за даними аналізу судових справ неповнолітніх злочинців). Ідеться не просто про послаблення формального контролю батьків за поведінкою дітей, а й про сформований мікроклімат у сім'ї, серйозні недоліки у самому ставленні батьків до своїх функцій вихователів, демонстрацію дітям соціальної безвідповідальності, байдужості до їхньої долі або очевидної для дітей неможливості повноцінного виконання цих функцій.

Одне з втілень бездоглядності – відсутність належної вимогливості до неповнолітнього, його вчинків, а то й байдужність, надання самостійності в оцінюванні, вирішенні певних життєвих ситуацій. Так, на думку опитаних учнів з контрольної групи питання про паління (20,1% відповідей), дружбу з раніше засудженими (понад 19%), статеве життя (понад 47%) вони можуть вирішити самі. Необхідно попереджувати й зупиняти процес перетворення дітей у бездоглядних, які становлять великий прошарок неповнолітніх, втягнутих у злочинну діяльність.

Проблема злочинності підлітків далеко не вичерпується неблагополучними родинами, хоча для неповнолітніх, які вирости в них, кримінальний ризик зростає в чотири–п'ять разів порівняно з однолітками із сімей, де немає явних прикладів щоденної антигромадської поведінки. За нашими даними, проживали у сім'ях, де серед дорослих були раніше засуджені особи, — 15,8% обстежених засуджених неповнолітніх; де відбувалися постійні сварки — 13,1%; де зловживали спиртними напоями — 14,3%. Для 10,8% сімей засуджених підлітків характерне неприязне ставлення до інших людей.

Багатьом неблагополучним родинам притаманні відразу декілька видів антисуспільної поведінки. У контрольній групі 7,5% опитаних зазначили, що дуже характерним для членів родини є зловживання спиртними напоями, наркотиками; 6,7% констатували сварки, конфлікти, бійки; 6,8% — неприязне, недобррозичливе ставлення до інших людей.

Можна виділити три форми криміногенного впливу дорослих членів сім'ї на духовний світ і поведінку підлітків. Перша — це активне залучення останніх у пияцтво, вживання наркотиків та інших одурманюючих засобів, бійки, розпуста, вчинення правопорушень. Результати аналізу кримінальних справ неповнолітніх злочинців свідчать про те, що злочин було вчинено у стані алкогольного сп'яніння — 23,1%, сильного алкогольного сп'яніння — у 2,1%, наркотичного сп'яніння — у 0,4% випадків. 4,3% підлітків перебували на обліку в психоневрологічному диспансері, 1,7% знаходилися там раніше. Далеко не всіх неповнолітніх, що вживають наркотики й алкоголь, вчасно ставлять на облік. Переважна їх частина — це особи, які вже вчинили суспільно небезпечні діяння чи злочин. Проте підлітків, які вживають наркотики та спиртні напої, але ще не вчинили жодних протиправних дій, виявляють у край рідко. Але слід брати до уваги, що з їх боку й слід чекати в майбутньому вчинення злочинів та інших антигромадських дій. Понад 13% неповнолітніх злочинців кошти, що були здобуті злочинним шляхом, витрачали на алкогольні напої, понад 11% — на розваги.

Антигромадська спрямованість підлітків формується і в сім'ях, де батьки зловживають алкоголем, що, у свою чергу, породжує грубість, жорстокість, статову розпущеність. Перебуваючи в такому середовищі, підліток і сам стає агресивним, жорстоким, не рахується з гідністю та почуттями людей, набагато раніше за своїх однолітків починає вживати спиртні напої. Негативно впливає на формування особистості неповнолітнього й виховання методом фізичних покарань, що формує в них почуття озлобленості, страх перед батьками і спричиняє втечі з дому, а також появу в підлітків стресового стану, що може переходити в агресію. На жаль, у ряді випадків недостатній культурно-освітній рівень, вузькість культурних інтересів і потреб батьків теж несприятливо впливає на формування особистості підлітка. Проте далеко не завжди причиною неправильного формування особистості неповнолітнього є сім'ї з яскраво вираженою антисоціальною настановою [2, с. 171].

Друга форма криміногенного впливу — «пасивний» приклад безкарної антисуспільної поведінки, сприйнятий дітьми як стереотип звичної, повсякденної, нормальної поведінки. Багато хуліганських дій неповнолітніх пов'язано з тим, що вони відтворюють у громадських місцях саме такі стереотипи поведінки, до яких звикли в родині як до норми.

Підлітки, що проживають у сім'ях з антисоціальною установкою, переносять стосунки в сім'ї на свої стосунки з оточуючими. При цьому чим менше в сім'ї зважають на думку підлітка, тим сильніше бажання останнього самоствердитися хоча б поза домом.

Третя — виштовхування дітей на вулицю, в результаті чого вони розчаровуються у батьках, відчувають власний занепад, невпевненість у своїх силах. А ці почуття нерідко стають основою для формування негативного ставлення до оточуючих, недовіри і ворожості до норм і принципів моральності, як і потрапляння в неформальні компанії з негативною спрямованістю, пошуку в них сильного, сміливого, по-товариському уважного старшого друга, здатного стати ідеалом для підлітка. Матеріали опитування вихованців спецшколи, вивчення кримінальних справ неповнолітніх правопорушників свідчать про те, що у 20,9% склалися нормальні, а у 18,8% — погані стосунки в сім'ї, 2,6% не підтримували стосунків з родиною. Близько 61% учнів із контрольної групи визначили їх відносини з батьками як гарні, 18,7% — як нормальні; близько 12% — як такі, що ґрунтуються на взаємодопомозі, взаєморозумінні, довірі; понад 6% — як дружні. Разом з тим понад 7% опитаних відзначили, що в них не дуже добрі стосунки з батьками, понад 9% вказали на наявність розбіжностей. По-різному складаються стосунки у понад 7% респондентів.

Неблагополучна сім'я формує дітей за своїм образом і подобою. З неї, якщо тільки умови життя і виховання не будуть вчасно нормалізовані в результаті втручання ззовні, у багатьох випадках виходять молоді люди, що перейняли в дорослих членів родини цинічне ставлення до моральних цінностей, неповагу до людей, зневажливе ставлення до суспільних норм поведінки.

Негативні форми поведінки дорослих членів сім'ї сприяють тому, що неповнолітній не просто переймає негативні способи поведінки, а й засвоює негативну ціннісну орієнтацію, реалізуючи її вже у власній антисуспільній поведінці. Це, зокрема, позначається на мотивах і характері злочинів.

Для нейтралізації несприятливих умов у родині, їх негативного впливу на криміналізацію неповнолітніх конче потрібна державна програма подолання всіх видів сімейного неблагополуччя.

Занепад моральної позиції членів родини, неправильна педагогічна позиція батьків розглядаються як складові елементи сімейних негараздів. За оцінкою педагогів, працівників, що мають справу з неповнолітніми, ця позиція характеризується:

– небажанням займатися вихованням дітей у принципі (близько 18% за матеріалами вивчення кримінальних справ неповнолітніх злочинців зазначили байдуже ставлення до себе з боку батьків; у контрольній групі ці по-

казники є значно меншими. Батьки підлітків з контрольної групи цікавляться навчанням, поведінкою, переживаннями, друзями, проведенням дозвілля майже щодня — понад 71% відповідей;

– недооцінюванням необхідності займатися вихованням постійно, послідовно ускладнюючи його цілі (схожі обставини в родинах правопорушників траплялися частіше, ніж у сім'ях неповнолітніх з контрольної групи);

– використанням обмеженого набору виховних засобів, переважно бесід або фізичних покарань (понад 29% правопорушників Курязької колонії вважали, що на їхні дитячі витівки і провини батьки реагували м'яко, діючи повчаннями, але майже половина (46,8%) повідомила, що за провини їх заслужено били; 5,7% заявили, що вони піддавалися жорстоким побиттям і катуванням. Учні з контрольної групи зазначили, що вдома у разі провини з ними проводять бесіди (понад 37% відповідей), кричать, сварять (близько 30%). 24% опитаних указали на різні методи покарання (не дають «кишенькових» грошей, не купують нових речей, не випускають на вулицю, забороняють грати на комп'ютері, дивитися телевізор, засуджують, байдуже ставляться, ігнорують, не розмовляють тощо); надто опікають (дослідження показало, що батькам неповнолітніх правопорушників притаманне недостатньо критичне ставлення до прорахунків у вихованні своїх дітей. Тільки частина практично усвідомлює, що ці прорахунки мають місце, тоді як більшість батьків схильна пояснювати труднощі своїх дітей аморальним впливом їхніх друзів, недоліками виховної роботи в школі тощо).

Для пояснення позитивних або негативних результатів сімейного виховання не мають вирішального значення вікові особливості неповнолітніх. І при з'ясуванні причин їх злочинної або іншої протиправної поведінки навряд чи допоможуть посилення на те, що в усьому винен складний вік. Дійсно, вікові особливості можуть сприяти протиправній поведінці, але не самі по собі, а внаслідок невиконання вихователями своїх обов'язків, педагогічних помилок, створення несприятливих умов для розвитку неповнолітніх. Слід зазначити, що вікові особливості притаманні всім підліткам — юнакам і дівчатам, а правопорушення вчиняє тільки частина з їхнього контингенту і лише тоді, коли названі особливості ігноруються у виховній роботі. Якщо ж ураховувати ці особливості, то їх наявність не ускладнює, а навпаки, полегшує формування позитивних поглядів, потреб, інтересів, орієнтацій, стереотипів поведінки. Якщо родина займає правильну з педагогічної точки зору позицію, належним чином будує виховання у взаємодії з навчальним закладом, такі вікові риси, як сприйнятливність до впливу старших, значущість прикладу старших членів родини, наслідування авторитету, орієнтація на вимоги мікрогрупи тощо, вона ефективно використовуватиме для формування позитивної соціальної позиції особистості. На

наш погляд, правильно не абсолютизувати вікові труднощі, що з неминучістю породжують зриви, конфлікти аж до протиправної поведінки, а досліджувати завдання і специфіку методів виховання, запобігання й усунення деформації особистісного розвитку.

Неповнолітнім, схильним до вчинення злочинів і інших правопорушень, завжди властива певна сукупність перекручувань інтересів, потреб, соціальних орієнтацій, ставлення до людей. Вони, як правило, виникають у зв'язку з неблагополучними умовами життя і виховання в конкретному випадку.

Для того щоб більш конкретно уявити собі, які недоліки і порушення в сімейному вихованні найістотніше пов'язані з переходом підлітка на злочинний шлях, розглянемо, які ж перекручування, деформації в типовому випадку властиві неповнолітнім, що вчинили злочини. Це дозволить вийти на причини й умови, що сприяють виникненню цих деформацій і їх реалізації в протиправній поведінці. Таким чином, ми одержуємо надійні орієнтири для профілактики, причому по можливості більш ранньої.

Як одну з основних характеристик особистості у науці виділяють її ставлення до діяльності, специфічної для певного віку. Для молодшого віку — це гра, для підліткового — навчальна праця й участь у справах колективу, для дорослих — суспільно корисна праця, участь у справах колективу, управлінні суспільством у цілому.

Ці дослідження свідчать про відставання освіченості від вікових характеристик. Так, більшість засуджених мали неповну середню освіту (67,6%), лише 16,7% неповнолітніх на момент учинення злочину — середню освіту. Також встановлено, що для підлітків, які вчинили злочини, типовою є втрата інтересу до навчання. Більшість опитаних вихованців Курязької ВК, спецшколи вчать переважно на «задовільно» і не прагнуть вчитися краще. За даними архівних кримінальних справ, 36,3% неповнолітніх не працювали і не навчалися. У контрольній групі учні вчать переважно на «добре»; 66,7% прагнуть вчитися краще; 31,7% прагнуть вчитися краще, але не виходить.

У більшості опитаних низький освітньо-культурний рівень, що, у свою чергу, веде до однобічності, обмеженості уявлень про кращу і можливу поведінку, перекручування інтересів і потреб. Відставання за рівнем знань, загальним розвитком і культури, як і раніше, є однією з провідних і важкопереборних особистісних характеристик неповнолітніх злочинців. Це відставання істотно ускладнює і профілактично-виховну роботу з підлітками до вчинення ними злочину, і їхнє виправлення, повернення в суспільство після цього.

У міру дорослішання відставання за рівнем знань, загальним розвитком і культурою не скорочується, а зростає. Непомітно для себе така особистість усе більш обмежує коло джерел інформації і самої інформації, цікавої і доступної.

Шість–сім із кожних десяти неповнолітніх злочинців ще задовго до вчинення злочинів не виявляли інтересу до участі в суспільній роботі, обговоренні і розв'язанні проблем, що виникають у колективі, відчужувалися від нього. Провідна діяльність для них — це участь у житті неформальної групи. Більшість компаній, тобто того кола людей, з якими головним чином проводили своє дозвілля вихованці Курязької колонії, складали учні інших шкіл (училищ) (32,7% відповідей), сусіди по будинку (25,9%), ті, хто ніде не працював (18,9%), раніше засуджені (13,5%). Дуже характерними для їхнього оточення поза школою, училищем були: участь у бійках, «з'ясуванні стосунків» між різними групами, учасниками компанії (35,1%) (21,3% учнів контрольної групи неодноразово брали участь; 47,5% — один–два рази); легкість, доступність статевих контактів (36,4%); використання «особливих слів», блатного жаргону, «мату» (33,3%); вживання спиртних напоїв (29%); конфлікти з іншими групами (27,8%); носіння холодної (або вогнепальної) зброї (20,4%); скуповування і перепродаж різних речей (14,8%); уживання наркотичних (токсичних) речовин (7,4%).

Із контрольної групи 21,4% учнів один–два рази доводилося бути свідком правопорушень, учинених знайомими (крадіжки, вимагання); 23% брали участь в азартних іграх (на гроші); 7,1% пропонували вчинити крадіжку, вимагання або інші правопорушення.

Розглянемо орієнтації дозвілля опитаних неповнолітніх. При цьому слід особливо підкреслити:

1) обмеженість використання низки каналів культурної інформації: зовсім не читали художню літературу 25,9% опитаних вихованців Курязької колонії, не брали участь у гуртках і секціях — 34,6%, а кіно, телебачення, Інтернет служили, як правило, засобом заповнення вільного часу, а не джерелом підвищення культури вихованців;

2) багато часу витрачали вихованці колонії на відвідування кіно, відео, концертів (47,3%);

3) переважне ставлення підлітків до «своїх» каналів інформації, що одержували в мікрогрупі, середовищі, де найчастіше вони проводили вільний час.

Серед захоплень неповнолітніх із контрольної групи слід вирізнити: заняття спортом (футболом, волейболом, боксом, художньою гімнастикою тощо) — понад 35% відповідей; слухання музики — понад 23%; заняття

танцями — близько 21%; гра на комп'ютері — понад 12%; читання — близько 10% відповідей; малювання — понад 8% та ін. Слід зазначити, що понад 7% підлітків не має захоплень. Звертає на себе увагу той факт, що засуджені неповнолітні багато часу витрачали на роботу для заробітку.

Значна частина опитаних підлітків задоволена проведенням свого вільного часу. Однак відсутність гарних друзів, умов для проведення дозвілля є причинами невдоволеності певної частини неповнолітніх його використанням.

Можна констатувати надлишок ніким не контрольованого вільного часу і відсутність цікавих, суспільно значущих занять.

Замикаючись на спілкуванні із «своєю» групою, підлітки, що вчинили згодом злочин, поступово втрачають інтерес до спілкування з товаришами по навчальному або трудовому колективу і навіть із членами родини, надаючи перевагу контактам за місцем проживання і проведенню дозвілля з особами негативної орієнтації. Для більшості опитаних неповнолітніх зовсім не значущим є оцінювання їхніх учинків з боку вчителів (для 31,5% опитаних Курязької колонії; 52,6% з контрольної групи), однокласників (для 25,9% опитаних Курязької колонії; 51,2% із контрольної групи), але водночас дуже значущим є оцінювання друзів, з якими проводився (проводиться) вільний час (для 48,1% опитаних Курязької колонії; 61,8% із контрольної групи). Близько 35% опитаних вихованців Курязької колонії за обставин, коли ними відбувалися які-небудь вчинки, що порушували закон, зверталися насамперед за порадою, підтримкою до раніше засудженого і тільки 23% — до батьків.

Зазначені аспекти можуть бути доказом того, що основною причиною формування тих перекручень особистості підлітка, які обумовлюють вчинення злочину, — недоліки і порушення у сімейному вихованні.

Необхідно сказати й про труднощі, що створюються скрутними матеріально-побутовими умовами родини. За нашими даними, матеріально-побутові умови сімейного виховання в підлітків, засуджених за злочини, і контрольної групи істотно не розрізняються. Очевидно, зараз цей фактор не впливає істотно на безпосередній механізм злочинної поведінки неповнолітніх. Підкреслимо: на безпосередній, оскільки опосередкований вплив, звичайно, має місце — через культуру споживання, ставлення родини до споживчих цінностей, можливості витрати підлітком визначених сум і т. д., як і через можливості сім'ї і позицію батьків щодо меж задоволення престижних запитів підлітка. Але це вже проблеми іншого рівня.

Ми говоримо про типові ситуації. Очевидно, що в родинях п'яниць, осіб, що живуть на випадкові заробітки і т. п., матеріальні труднощі можуть мати

і мають місце. Аналогічне положення виникає й у випадках злісного відхилення розлученого батька від виконання своїх обов'язків щодо участі в утриманні дітей. Але не ці ситуації все-таки визначають стан справ у більшості випадків.

Одним із найважливіших криміногенних чинників у науковій літературі називають **недоліки в роботі навчальних закладів**, невирішені проблеми шкільного навчання й виховання, особливо в системі правового виховання (більшість опитаних у спецшколі відповіли, що вони не мали уявлення, що дії, які вони вчинили, є правопорушенням), які різко загострилися в період соціальної й економічної кризи. Зокрема, так вважають 36% працівників правоохоронних органів і 82,6% викладачів загальноосвітніх шкіл і центрів професійно-технічної освіти, опитаних у процесі дослідження. При цьому 37% педагогів стверджують, що останнім часом стан дисципліни і правопорядку в школах і центрах професійної освіти значно погіршився; 45,6% вважають, що помітних змін стосовно цього немає, а 8,7% оцінюють ситуацію в оптимістичному світлі: «стан поліпшився». Однак подальші заяви педагогічних працівників навряд чи можуть служити підставою для оптимізму. Називаючи й оцінюючи значущість труднощів, яких зазнають навчальні заклади, викладачі майже одноставно відзначили: загальне падіння авторитету знань (67,4% відповідей учителів шкіл і 56,8% — викладачів центрів професійно-технічної освіти); зубожіння родин учнів (37,8 і 38,9% відповідно); неможливість профорієнтації у зв'язку зі зростанням безробіття (32,6 і 33,3%); правовий нігілізм сучасного суспільства (45,2 і 47,4%); низький рівень матеріального забезпечення навчально-виховного процесу (31,8 і 45,7%); недостатній рівень правового навчання учнів; занедбаність культурно-масової роботи в школі; низьку заробітну плату викладачів (58,1% і 75,7%) і їх «втечу» зі шкіл. На 3 бали (за 5-бальною системою) оцінили викладачі шкіл і центрів професійно-технічної освіти міру впливу такого криміногенного чинника, як недосконалість системи навчання і виховання (27,8% відповідей).

Великий відсоток дітей, учнів навчально-виховних закладів, які їх не відвідують, бродяжничать та жебракують, є наслідком недоліків системи роботи шкіл, центрів професійної підготовки з питань профілактики правопорушень серед підлітків, неефективної роботи із сім'ями, особливо з функціонально неспроможною категорією, відсутністю індивідуальної роботи з важковиховуваними і схильними до вчинення правопорушень та злочинів учнями.

Цілком зрозуміла потреба більш тісного контакту працівників кримінальної міліції у справах неповнолітніх з адміністрацією навчальних закладів з питань виявлення неповнолітніх правопорушників і відповідного

реагування щодо усунення чинників, що сприяють відтоку підлітків з навчальних закладів.

Слід зазначити, що сьогодні турбота про дітей з боку держави майже відсутня. За радянських часів палаци й будинки піонерів, спортивні школи, станції юних техніків, юних натуралістів, гуртки при школах відвертали підлітків від негативного впливу вулиці. З початку 90-х рр. ХХ ст. були зруйновані або кардинально перебудовані практично всі раніше створені ланки спеціалізованої виховально-профілактичної системи. Школи, інші навчальні заклади для неповнолітніх втрачають виховні функції. Припинили діяльність, яка стосується дозвілля, численні молодіжні громадські організації. У неповнолітніх правопорушників не стало ні наставників, ні громадських вихователів. Знайти кожному підлітку справу до вподоби, за його інтересами й нахилами — найважливіша умова профілактики втягнення їх у вчинення злочину або іншу антисуспільну діяльність.

В організації дозвілля дітей значна роль традиційно належить позашкільним навчальним закладам. Виконувати провідну роль у системі організації дозвілля неповнолітніх покликані клуби за місцем проживання.

Велике значення має літнє оздоровлення соціально незахищених дітей, зокрема, підлітків девіантної поведінки. У Харкові протягом останніх років організовано роботу таборів для дітей, схильних до правопорушень. Як вбачається, слід зробити наголос на тому, що брак належного фінансування для утримання закладів організації дозвілля і проведення вільного часу неповнолітніми призводить до перепрофілювання, передачі або здачі в оренду їх приміщень комерційним структурам. До того ж багато клубів і спортивних секцій розташовані в непридатних, погано обладнаних для занять приміщеннях, які потребують капітального ремонту. Одночасно відбувається масове скорочення штату педагогів-вихователів та інспекторів фізкультури за місцем розташування клубів. За таких обставин значно зменшилась кількість підлітків, охоплених організованими формами дозвілля. Крім цього, культурно-розважальні та спортивні заклади для багатьох неповнолітніх стали недоступними через високі ціни.

Комерціалізація соціальної сфери обмежує доступ дітей до позашкільної освіти, задоволення їх культурних інтересів та спортивно-оздоровчих потреб.

Сьогодні окремі разові заходи, що проводяться, розраховані здебільшого на пасивне споглядання і не сприяють потребам молоді у виявленні та становленні своєї особистості, а також залученню до організованих, суспільно корисних, індивідуальних форм дозвілля. Тривалу відсутність соціально корисної зайнятості (навчання, робота) слід вважати однією з причин злочинності підлітків.

Злочинність соціальна. Її зміни перебувають у прямій залежності від стану суспільства, процесів, що відбуваються в ньому. Феномен злочинності — досить інформативний показник стану справ у країні й насамперед кризових явищ, неблагополуччя, диспропорцій, проблемних і конфліктних ситуацій у будь-яких сферах соціального життя.

Аналіз даних дозволив виявити чинники, причини злочинної поведінки неповнолітніх. Ми виходили з положення, що формування особистості визначається не тільки мікросередовищем, але і **макросередовищем**. Іншими словами, підлітки завжди випробують вплив не тільки свого найближчого оточення: батьків, вихователів, друзів, сусідів тощо, але і вплив усього суспільства і держави, який здійснюється через відповідні навчальні і виховні установи, засоби масової інформації, громадські організації тощо. І в цьому аспекті злочинність неповнолітніх є наслідком не тільки сімейного неблагополуччя, негативного впливу найближчого оточення, а й певних особливостей соціально-економічного і політичного розвитку суспільства у трансформаційному перехідному періоді. Нестабільність і невизначеність у політичній, економічній, фінансовій, ідеологічній, правовій, культурній, духовній сферах зумовило виникнення й загострення негативних процесів і тенденцій соціальної дійсності. Це водночас позначилось і на соціально-психологічному стані населення. Поширилися прояви зневіри у спроможність державних структур забезпечити економічний, соціальний та правовий захист особи, байдужого ставлення до дотримання законів, правового нігілізму.

Унаслідок переходу до ринкової економіки останніми роками спостерігається нестабільність рівня життя більшості сімей в Україні. Найбільш уразливими є родини, які виховують дітей, особливо багатодітні, та сім'ї, в яких немає годувальника, а також ті, в яких працездатні члени родини не мають регулярного доходу.

Діяльність держави з протидії злочинності не має належного наукового забезпечення, нові технології та методики розробляються повільно та безсистемно, а наявні розробки впроваджуються недостатньо активно [3].

Недостатня увага з боку держави і громадськості до проблем неповнолітніх впливає на рівень їх злочинності. Хоча слід зазначити, що законодавство нашої країни в цілому надає можливості для забезпечення широкого спектра прав і свобод дітей. З часу набуття Україною незалежності прийнято і введено в дію низку законодавчих та інших нормативно-правових актів загального призначення, норми яких спрямовані на поліпшення соціального стану неповнолітніх. До них належать: Декларація про загальні принципи державної молодіжної політики в Україні; закони України «Про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді України»; «Про фізичну культуру і спорт»; укази Президента України «Про додаткові заходи

щодо реалізації державної молодіжної політики»; «Про Національну програму «Діти України»; «Про Національний фонд соціального захисту матерів і дітей “Україна — дітям”»; Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації»; Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян»; закони України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», «Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року» тощо. Свідченням реального посилення уваги до розв’язання проблем, у тому числі і злочинності неповнолітніх, стало і затвердження Харківською обласною радою Комплексної програми профілактики правопорушень у Харківській області на 2011–2015 рр.

Ці документи визначають головні завдання державної молодіжної політики, права неповнолітніх на охорону життя, здоров’я, їх всебічного розвитку, встановлюють гарантії в отриманні освіти, працевлаштування, у використанні вільного часу, надання різного виду соціальної допомоги, зміцненні ролі сім’ї у вихованні підростаючого покоління, забезпечення духовно-морального розвитку з одночасним запобіганням впливу негативних чинників.

Однак реальна ситуація в суспільстві вимагає з боку держави подальших конкретних та ефективних заходів щодо правового захисту дитинства. Зокрема, потребує більш чіткого визначення законодавством статусу органів опіки і піклування. Назріла необхідність розроблення та прийняття відповідних нормативних актів з питань забезпечення і дотримання житлових і майнових прав дітей. Приватизація житла, яка штучно проводиться без урахування інтересів підлітків, недосконалий механізм щодо отримання дозволу на відчуження майна (житла) від імені неповнолітнього, безконтрольний продаж або придбання без урахування інтересу дітей позбавляє майбутнє покоління конституційного права на житло і, як наслідок, поповнення армії осіб без визначеного місця проживання. Відсутні механізми боротьби з тиражуванням у засобах масової інформації, розміщенням на вулицях міста рекламних щитів з пропаганди тютюнових виробів, алкогольних напоїв, показом фільмів з демонстрацією насильства, жорстокості, антисоціальних проявів, так само й друкуванням і продажем відповідної літератури. Відсутні нормативно-правові акти щодо вдосконалення діяльності комп’ютерних клубів, ігрових залів, інтернет-кафе з визначенням обов’язкових відповідних умов (санітарних норм, обмеження часу перебування в них дітей, відповідальності суб’єктів підприємницької діяльності за зміст ігрових програм тощо).

Поширення злочинності в нашій країні обумовлює необхідність розробки та запровадження ефективних програм профілактики та подолання цього негативного суспільного явища. Однією з важливих передумов є вивчення і врахування різноманітних причин та негативних суспільних наслідків, до яких призводить поширення злочинності. «Погіршення економічної ситуації в державі, стрімкі зміни умов господарювання і ринкової кон'юнктури зумовили посилення соціального фактора вчинення правопорушень.

Основними причинами виникнення проблеми є:

- недосконалість нормативно-правового, організаційного, фінансового, кадрового та інформаційного забезпечення профілактики правопорушень;
- неналежний рівень комплексних запобіжних заходів, спрямованих на усунення причин та умов вчинення правопорушень, профілактичної роботи з особами, схильними до їх вчинення;

- низький рівень правової культури населення, роз'яснювальної роботи з формування відповідального ставлення громадян до питань дотримання законності, особистої участі в охороні громадського порядку, профілактики правопорушень та боротьби із злочинністю;

- відсутність дієвого механізму участі громадськості у забезпеченні правопорядку в державі;

- недостатня увага органів державної влади до питань організації дозвілля молоді, її зайнятості та відпочинку;

- недосконалість механізму взаємодії правоохоронних органів з місцевими органами влади з питань розроблення конкретних заходів, спрямованих на підвищення ефективності профілактики правопорушень [4].

Очевидні прорахунки в морально-етичному вихованні молоді, стрімке падіння авторитету сім'ї і школи. Повсюдно панує атмосфера недотримання законів, вседозволеності, нав'язування еталонів контркультури, основними «цінностями» якої є насильство, тотальний секс, розбещеність, а головними героями — убивці, повії, гангстери, статеві збоченці. Свою частку в таку пропаганду вносять деякі засоби масової інформації.

Без досліджень проблем, пов'язаних з особистістю злочинця, не можна успішно вирішувати такі важливі питання, як характер соціальних причин злочинності, механізм їхньої дії, шляхи її запобігання.

Вплив зовнішніх соціальних умов виявляється не тільки в ситуації вчинення злочину, але й опосередковано — через особистість злочинця. Визначені зовнішні соціальні умови, якщо вони несприятливі, можуть спричинити стійку деформацію особистості. Така деформація, у свою чергу, здатна детермінувати здійснення різних правопорушень. Якщо розглядати

злочин як результат взаємодії зовнішніх соціальних умов — середовища і внутрішніх — самої особистості, можна констатувати, що у цій взаємодії особистість відіграє самостійну й активну роль.

Це має значення для попередження злочинів, яке передбачає зміну як зовнішніх умов, так і самої особистості, а також створення найбільш сприятливих варіантів відповідної взаємодії. Це завдання вимагає детальних знань про особистість, про ті її якості, що зв'язані зі значущою у кримінально-правовому відношенні поведінкою і мають бути усунуті, нейтралізовані або, навпаки, сформульовані.

Крім того, «через особистість» можуть виявлятися і ті соціальні умови, які стоять за злочинною поведінкою. У цьому випадку необхідно спочатку вивчити особистість, виявити відповідні криміногенні характеристики й умови, що їх сформулювали, а потім уже на цій основі робити висновки більш широкого плану, указувати на соціальні процеси і явища, що мають криміногенний характер.

За умов становлення і розвитку демократичної правової держави, побудови громадянського суспільства в Україні профілактика злочинності, особливо серед неповнолітніх, — один з основних напрямів внутрішньої політики країни. Йдеться про вплив на процеси, що мають виняткове значення для майбутнього розвитку суспільства.

Стратегічні напрями профілактики правопорушень спрямовані на активізацію всіх ланок громадянського суспільства, декриміналізацію культурних норм і свідомості значного прошарку громадян, вплив на мотивацію потенційних девіантів, зменшення факторів негативних соціальних відхилень, насамперед злочинності, спрямування зусиль держави і суспільства на діяльність, що збільшує ризик для злочинця бути спійманим і покараним, ускладнює вчинення злочинів, скорочення зисків від скоєних злочинів, зменшення стимулів злочинної діяльності.

Проблему організації профілактики правопорушень передбачається розв'язати шляхом: удосконалення нормативно-правової бази з питань правоохоронної діяльності та профілактики правопорушень; підвищення вимог до осіб, відповідальних за роботу із зверненнями громадян, забезпечення принципового реагування на факти порушення прав і свобод людини; визначення критеріїв оцінки роботи правоохоронних органів з питань профілактики правопорушень; активізації участі громадськості у забезпеченні правопорядку в державі; реформування правоохоронних органів з метою підвищення ефективності діяльності щодо захисту прав і свобод людини, забезпечення результативної боротьби із злочинністю та профілактики правопорушень; забезпечення розвитку інституційних та договірно-правових основ міжнародного співробітництва у сфері профілактики правопору-

шень з використанням міжнародного досвіду; провадження просвітницької діяльності, спрямованої на виховання негативного ставлення до протиправних діянь; здійснення заходів, спрямованих на підвищення рівня моральності в суспільстві, правової культури громадян, утвердження здорового способу життя, запобігання проявам екстремізму, расової та релігійної нетерпимості; підтримки підприємницької ініціативи громадян, самостійної зайнятості населення; проведення профілактичної роботи з неблагополучними сім'ями, а також розроблення механізму екстреного реагування на факти бездоглядності дітей з метою недопущення їх втягнення у злочинну діяльність; формування системи реінтеграції бездомних громадян та соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі; організації та здійснення спільних з правоохоронними органами інших держав оперативно-профілактичних заходів, спрямованих на профілактику окремих категорій злочинів; підвищення рівня матеріального, технічного та наукового забезпечення роботи з профілактики правопорушень, зокрема із залученням сил і засобів місцевих органів виконавчої влади [4].

У сучасний період формування громадянського суспільства в Україні особливої уваги потребує забезпечення гармонійного розвитку дітей та підлітків, оскільки відома певна залежність злочинності в цілому від злочинності неповнолітніх, яка на сьогодні набула загрозливого розмаху.

Одним із найважливіших завдань соціально орієнтованої держави є сприяння розвитку молодого покоління, задоволення його потреб та виконання обов'язків, передбачених Конвенцією ООН про права дитини, Всесвітньою декларацією про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей та Планом дій щодо її виконання. Втілення в життя вимог цих документів потребує від Української держави невідкладних дій, спрямованих на пріоритетне ефективне вирішення проблем дитинства.

Профілактика буде ефективною лише тоді, коли проблеми сім'ї, жінки, дитини стануть головними у державі та суспільстві. Потрібні сучасні програми допомоги сім'ї, материнству, дитинству, відповідна законодавча база. Основними напрямками державної політики у цій сфері є: визначення правових засад соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; розроблення та реалізація загальнодержавних, регіональних програм соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, соціального становлення молоді та інших програм стосовно сімей, дітей та молоді; організація та здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, надання їм соціальних послуг; здійснення менеджменту у соціальній роботі з сім'ями, дітьми та молоддю; забезпечення дотримання мінімальних соціальних стандартів здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; створення сприятливих умов для функціонування і зміцнення сім'ї; сприяння відповідальному ставленню

батьків до створення умов, необхідних для всебічного розвитку та виховання дітей; розвиток різних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; утвердження здорового способу життя в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі; здійснення соціально-профілактичної роботи, реабілітаційних заходів щодо відновлення соціальних функцій, психологічного і фізичного стану дітей та молоді, які зазнали жорстокості та насильства, залучалися до найгірших форм дитячої праці, соціальна підтримка ВІЛ-інфікованих дітей, молоді та членів їхніх сімей; інтеграція в суспільство дітей та молоді з функціональними обмеженнями; сприяння громадським організаціям, іншим об'єднанням громадян, фізичним особам у реалізації ними власних соціально значущих ініціатив і проектів у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в порядку, визначеному законодавством; розвиток та підтримка волонтерського руху у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; здійснення кадрового, науково-методичного, фінансового, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; встановлення та зміцнення зв'язків із соціальними службами за кордоном, інтеграція в міжнародну систему соціальної роботи [5].

Становлення України як демократичної правової держави, формування засад громадянського суспільства зумовлюють необхідність підвищення рівня правової культури населення, особливо молоді.

Потребують вирішення на державному рівні питання подальшого розвитку правосвідомості населення, подолання правового нігілізму, задоволення потреб громадян в одержанні знань про право. Це може бути забезпечено насамперед шляхом удосконалення правової освіти населення.

Національна програма правової освіти населення (далі — Програма) передбачає подальше створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань та навичок у їх застосуванні, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації, а також визначає основні напрями правоосвітньої діяльності та першочергові заходи щодо їх реалізації.

Метою Програми є підвищення загального рівня правової культури та вдосконалення системи правової освіти населення, набуття громадянами необхідного рівня правових знань, формування у них поваги до права.

Основними завданнями Програми є: підвищення рівня правової підготовки населення, насамперед учнівської та студентської молоді, викладачів правових дисциплін та журналістів, які висвітлюють правову тематику; створення належних умов для набуття громадянами знань про свої права, свободи й обов'язки; широке інформування населення про правову політику держави та законодавство; забезпечення вільного доступу громадян до

джерел правової інформації; вдосконалення системи правової освіти населення, збереження та розвиток вітчизняних традицій у цій сфері.

Мету Програми передбачається досягти шляхом: утвердження гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, високих моральних засад у суспільному житті; визнання правової освіти населення одним із основних чинників формування високої правосвідомості і правової культури окремих громадян та всього суспільства; активної участі в організації і здійсненні заходів із правової освіти населення органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, навчальних та культурних закладів, наукових установ, міжвідомчих координаційно-методичних рад із правової освіти населення, видавництв та видавничих організацій, засобів масової інформації та поєднання комплексу заходів у сфері правової освіти, що здійснюються цими органами, організаціями, закладами і установами; органічного поєднання правової освіти із загальною середньою, професійно-технічною і вищою освітою; розроблення сучасної методологічної бази для реалізації всіх напрямів і форм правоосвітньої діяльності; надання правової освіти навчальними закладами як державної, так і інших форм власності, на платній або безоплатній основі; поліпшення умов для здійснення творчої, благодійної та іншої суспільно корисної діяльності у сфері правової освіти; залучення громадян до участі в удосконаленні системи правової освіти; сприяння самоосвіті населення з питань права і держави; забезпечення відкритості правової інформації, доступу всіх верств населення до її джерел; систематичного і безперервного поширення серед населення знань про право і державу, в тому числі шляхом оприлюднення в офіційних виданнях, інших засобах масової інформації нормативно-правових актів, видання офіційних збірників актів законодавства та коментарів до них, значного поширення правової літератури; безпосередньої участі юристів у поширенні правових знань; всебічного міжнародного співробітництва з питань правової освіти.

Реалізація Програми сприятиме: підвищенню рівня правової культури як окремих громадян, так і суспільства в цілому; формуванню у громадян поваги до права, гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, а також подоланню правового нігілізму; поліпшенню якості підготовки викладачів правових дисциплін та підвищенню ефективності викладання цих дисциплін у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти; підвищенню рівня правової поінформованості населення.

Правова освіта населення полягає у здійсненні комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань та

навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків.

Правова освіта є складовою частиною системи освіти і має на меті формування високого рівня правової культури та правосвідомості особи, її ціннісних орієнтирів та активної позиції як члена громадянського суспільства [6].

Як **висновок**, зазначимо, що проведені дослідження дозволили виявити деякі соціальні характеристики неповнолітніх злочинців, основні детермінанти їх злочинної поведінки.

Злочинність належить до явищ соціальної патології, наслідки якої дисфункціональні, завдають шкоди суспільству та особистості. Зміцнення демократичних інститутів, побудова громадянського суспільства неможливі без зменшення негативних впливів даного виду девіації.

Вважаємо, що розроблення цієї проблеми може становити не тільки теоретичний, а й практичний інтерес, а подальше її вивчення надасть додаткових можливостей для правильних і своєчасних висновків стосовно не тільки сьогодення, а й майбуття в питаннях створення сприятливих умов для гармонійного розвитку молоді, задоволення потреб у добровільному обранні виду поведінки, не забороненої законодавством, активної участі у творчій, культурологічній, спортивній та оздоровчій діяльності.

Звичайно, проведене нами дослідження далеке від всебічного збагнення причин злочинної поведінки неповнолітніх. Однак воно намічає підходи до усвідомлення цього феномену, дозволяє глибше проникнути в психологію покоління, краще оцінити його поведінку в проєктивних ситуаціях, передбачити масштаби можливих протиправних дій, створити диференційовані програми профілактики девіантної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про затвердження Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006–2010 роки. – Постанова Каб. Міністрів України. – № 623. – 11.05.2006.
2. Ковальчук Ю. І. Розвиток особистості неповнолітнього правопорушника / Ю. І. Ковальчук // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС. – Луганськ : Луган. акад. внутр. справ МВС, 2002. Вип. 3. – С. 169–174.
3. Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним проявам та корупції : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 83. – Ст. 2809.
4. Концепція Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року : Розпорядження Каб. Міністрів України від 29 верес. 2010 р. № 1911-р.

5. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю; Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : закони України станом на 25 лют. 2009 р. // Верхов. Рада України. – К. : Парлам. вид-во, 2009. – 24 с.
6. Про Національну програму правової освіти населення : Указ Президента України // Офіц. вісн. України. – 2001. – №43. – Ст. 1921.

ПРЕСТУПНОСТЬ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ: ПРИЧИНЫ И ПУТИ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ (ПО ДАННЫМ ИССЛЕДОВАНИЯ В ХАРЬКОВЕ)

Водник В. Д.

Освещены социальные характеристики несовершеннолетних преступников, причины их преступного поведения. Значительное внимание уделено факторам, влияющим на совершение преступлений несовершеннолетними: неблагополучная семья, недостатки учебно-воспитательного процесса, употребление алкоголя и наркотиков. Обозначены некоторые направления предупреждения преступности несовершеннолетних.

Ключевые слова: *несовершеннолетний, преступность, семья, безнадзорность, образование, правовое образование, досуг, опрос, анализ документов, наблюдение, профилактика.*

THE CRIMINAL NATURE OF JUVENILE: CAUSES AND MEANS OF PREVENT (FROM DATA OF RESEARCH IN KHARKOV)

Vodnik V. D.

This article is devoted to problem of minority's criminality.

The radical changes in the political, social and economic conditions in the public consciousness of Ukrainian citizens who have brought in a lot of positive public life, however, led to an aggravation of the differences among young people. The ability to allocate them, to understand the causes and interdependencies, provide ways to address them for the benefit of young people in the state (in general and the youth policy of the state), professional (the efforts of specialists) and an individual (the efforts of young people themselves) levels significantly could improve the situation of young people in the country and opportunities for self-determination of its life, intellectual, moral and physical development, realization of creative potential for the benefit of both its own and Ukraine.

Criminological characteristics of reasons and conditions favoring crimes commitments in large city, reasons of crimes in general is made, on the basis of which suggestions for removal some of them in order to reduce the amount of committed crimes in large city are given.

Much attention is devoted to the factors which become the causes of crime and offences that lead to the criminal mode of life: problem family, lack of educational process, taking alcoholic drinks and drugs.

The article deals with the social institutions influence on achievement of personhood of a teenager; the role of a family is analyzed in the process of socialization of a child; it is stated that any warp of a family leads to negative consequences in the development of a person; the author gives a brief account of family upbringing's drawbacks which lead to deviant behavior of the underages; suggests some directions in the work with disadvantaged children with the purpose of preventionism of juvenile delinquency.

The author of the article examines the prevention of minority's criminality in close relation to the general prevention of criminality in Ukraine.

The results of researches of crimes in Kharkov are presented.

In the article reveal the impotence of sociological methods (questioning, analysis of documents, observation) for investigate of minority's criminality.

Key words: *minor, crime, family, neglect, education, legal education, leisure, questioning, analysis of documents, supervision, preventiv.*